

Theoretical and methodological foundations of the institutionalization of entrepreneurship as a type of activity

Nodir AKHMEDOV¹

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

ARTICLE INFO

Article history:

Received December 2021

Received in revised form

15 December 2022

Accepted 20 January 2022

Available online

25 February 2022

Keywords:

entrepreneurship,
middle class,
subject and object of
business,
support for innovative ideas
and technologies,
social mobility.

ABSTRACT

In this article, the formation of entrepreneurship as a separate type of activity refers to the period of the emergence of simple forms of division of labor. Entrepreneurship as a type of activity has acquired a special socio-economic content due to the peculiarities of the social structure that existed in different periods. The article considers the increasing relevance of the analysis of the features of the development of entrepreneurship as a type of activity and its theoretical and methodological study. However, the study of entrepreneurship as an activity, in isolation from the social structure of society, creates certain difficulties in the field of its study. Indeed, the historical roots of this type of economic activity are explained primarily by the development of productive forces and the social conditions of society.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss1-pp191-201>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Тадбиркорликнинг фаолият тури сифатида институционаллашувининг назарий-методологик асослари

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

тадбиркорлик,
ўрта синф,
бизнес субъекти ва
объекти,
инновацион ғоялар ва

Тадбиркорликнинг алоҳида фаолият тури сифатида шаклланиши меҳнат тақсиротининг содда турлари пайдо бўлган даврга бориб тақалади. Тадбиркорлик фаолият тури сифатида турли даврларда амалдаги ижтимоий тузилма хусусиятларидан келиб чиқиб, ўзгача ижтимоий-

¹ Doctor of Philosophy in Sociological Sciences (PhD), Senior Lecturer at the Department of Sociology, National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek. Tashkent, Uzbekistan. E-mail: axmedov2020@mail.ru.

технологияларни
қўллаб-қувватлаш,
социал мобиллик.

иқтисодий мазмун касб этиб борди. Тадбиркорликнинг фаолият тури сифатидаги ривожланиш хусусиятлари ҳамда унинг назарий-методологик ўрганилишини таҳлил қилиш унинг долзарблигини оширади. Аммо тадбиркорликни фаолият тури сифатида жамият ижтимоий тузилмасидан ажратиб ўрганиш биров мураккабликларни шакллантиради. Зеро, фаолиятнинг бундай турининг тарихий илдизлари ишлаб чиқарувчи кучлар ривож ва жамият ҳаётининг ижтимоий шарт-шароитлари билан изоҳланади.

Теоретико-методологические основы институционализации предпринимательства как вида деятельности

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

предпринимательство,
средний класс,
субъект и объект бизнеса,
поддержка
инновационных идей и
технологий социальная
мобильность.

В данной статье, рассматривается становление предпринимательства, как отдельного вида деятельности относится к периоду возникновения простых форм разделения труда. Предпринимательство, как вид деятельности приобрело особое социально-экономическое содержание в силу особенностей существовавшего в разные периоды общественного устройства. Рассмотрена повышение актуальности, анализа особенностей развития предпринимательства, как вида деятельности и его теоретико-методологического изучения. Однако, изучение предпринимательства как вида деятельности, в отрыве от социальной структуры общества создает определенные сложности в области его изучения. Действительно, исторические корни этого вида экономической деятельности, объясняются прежде всего, развитием производительных сил и социальными условиями общества.

Тадбиркорликнинг негизи илк меҳнат тақсимои даврига бориб тақалади. А. Смит фикрига кўра, меҳнат тақсимои бирмунча жадаллашган даврда омма ичидан фикрлаш қобиляти, уddaбуронлиги билан фарқланувчи кишилар – илк тадбиркорлар ажралиб чиқа бошлади. Улар жамиятда бошқаларга қараганда бирмунча фақланувчи функцияларни бажариб бошладилар.

Тадбиркорликнинг фаолият тури сифатида шаклланишининг даврий чегаралари тахминан милоддан аввалги 3-минг йилликка тегишли бўлиб, айтилган даврда қадимги Шумер, Миср, Аккад каби давлатларда руҳонийлар орасида илк тадбиркорлар қатлами шаклланди. А.П. Абрамов кўрсатишича, ушбу руҳонийлар қадимги халқлар диний эътиқодларидаги ритуалли қурбонлик келтириш анъаналарини ўз манфаатлари йўлида ўзгартиришга муваффақ бўлди. Улар қурбонлик учун нафақат жонлиқ, балки моддий бойлик турларидан совға-салом олиб келиш тартибидан ўз манфаати йўлида фойдаланиш мумкинлигини англадилар. Эҳсон мақсадида оддий халқ томонидан олиб келинган моддий бойликлар ва солиқ тўловлари захираларининг ҳисоб-китобини юритган руҳонийлар улардан қўшимча даромад манбаи сифатида фойдаланиш тартибини йўлга қўйган ва бошқа қабила вакиллари билан турли маҳсулотлар эвазига айирбошлашлаган.

Айнан ушбу даврдан бошлаб, тадбиркорлик кўлами кенгайиб, молиявий ва суғурталаш соҳасида ишбилармонлар пайдо бўлди. Милоддан аввалги II минг йилликка оид маъмурий кўрсатмалар, савдо-сотиқ ва хўжаликка оид архивларга мувофиқ биргина Месопотамияда ишбилармон тадбиркорлар ўзларининг бирлашмаларига асос солиб, турли савдо битимларини молиялаб турган. Бобил ҳукмдори Ҳаммурапининг машҳур қонунлар тўплами хўжалик ва ижтимоий тузумини ўрганишда энг муҳим манба ҳисобланади. Ушбу қонун тўпламининг 9-12, 35-37, 278-280-бандларида кўчмас мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи, савдо-сотиқ ишлари, гаровга қўйиш ва олиш ҳуқуқи, ишчи кучини ёллаш тўғрисида айтиб ўтилади. Мулкдор бойлар манфаатини ҳимоя қилган Ҳаммурапи йирик улгуржи савдо эгаларининг қонунда кўрсатилган катта фойда олишини таъминлаш учун бир қанча чоралар кўрган. Қонуннинг 101-моддасига биноан, йирик савдогардан қарз олган шахс, савдодан фойда қилиш-қилмаганлигидан қатъи назар, олган пулини икки ҳисса қилиб қайтариши лозим бўлган. Бобилда муҳим савдо марказларида савдо-сотиқ ишлари “тамкар” номини олган айрим тадбиркор-бойлар кўлида жамланган. Тамкарларнинг кўлида шамаллумлар* иш юритган. Ўйиборлиси, ушбу ишбилармонлик фаолиятини тартиблаб туриш мақсадида подшо саройида бош маҳкама ташкил этилган.

Бизга маълумки, тадбиркорлик фаолиятига хос қатор ҳодисалар бу айир-бошлаш, пул, нарх, савдо, тушум, ссуда фоизи Ҳаммурапининг тош битикларида тилга олинса-да, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаёти қурилмасининг таҳлили антик давр тафаккурига хос эди. Мазкур таҳлилда хўжалик юритиш тажрибасининг умумлашган моделини ҳосил қилишда меҳнат фаолияти ётади.

Қадимги Юнонистонда эса савдо-сотиқ давлат назоратида бўлиб, ишбилармон кишилар ўз даврида молиявий ва кредитлаш хизматини юритган. Юнонистон тадбиркорларининг ташаббускорлиги боис антик жамиятларда тараққиёт даражасига ҳамоҳанг равишда тадбиркорлик фаолияти концепцияси мазмун-моҳиятан эволюцион ривожланиш босқичларидан ўтди. Бу борада ўз даврида ижод этган мутафаккирларнинг асарларида келтирилган фикрлар гувоҳлик беради. Хусусан, Гомер поэмаларида меҳнат фаолияти ёт нарсани ўзлаштириш тариқасида таърифланган бўлса, Гесиод ишларида кишининг меҳнат фаолияти хулқ-авторнинг меъёрлаштирилган модели сифатида тартиб-ланган бўлади.

Афиналик Ксенофонт қарашларида эса моддий манфаатдорлик ва фалсафий қарашлар уйғунлаштирилди. Бу мулккий муносабатларнинг когнитив ривожланиш асосларининг ишлаб чиқишига туртки берди. Ксенофонт фикрига кўра, хўжалик – бу яхлит организм. Демак, у нафақат иқтисодий бирликларни қамраб олади, моҳиятан ушбу фаолият турининг тартиби ва меъёрларини англатади.

Антик давр мутафаккирларидан Аристотель (мил. авв. 384-322-йй) тадбиркорлик фаолиятини жамиятнинг ижтимоий мувозанатига таъсири нуқтаи назаридан таҳлил қилар экан, унингча, “адолатли давлатда” ҳатто деҳқонлар ва ҳунармандлар хусусий мулк эгаси бўлиши мумкин. Аристотель ғояларидан келиб чиқсак, жамиятда ижтимоий қатламлар, давлат ва сиёсий бошқарув, мулккий тафовут, иқтисодий муносабатлар ва жамият барқарорлиги ўртасидаги муносабат узвий алоқадорликда ривожланади.

* Кичик савдогар ёки савдо агенти.

Ушбу даврда шаклланган тадбиркорлик анъаналари Платоннинг ижтимоий-иқтисодий таълимотларида яққол ифодаланган. Ушбу мутафаккир ўз даври тадбиркорлигининг жамият, давлат ва ижтимоий муносабатлар кесимида таҳлил қилиб, тадбиркорлик фаолиятининг қонун орқали тартибланиб туриши шартлиги ғоясини илгари сурди. Зеро, бундай чора-тадбирлар нарх-навони меъёрлаштириб туради.

Антик даврда тадбиркорлик ва кичик бизнес гуркираб ривожланган қадимги давлатлардан бири бу Рим эди. Қадимги Римда кийим-кечак тикиш корхоналари, уй-рузғор буюмлари ва қурилиш маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналари бор эди. Ушбу корхоналарнинг аксарияти римлик бадавлат хонадонларга хос хусусий мулк бўлиб, улар тадбиркор-хўжайинлар томонидан ривожлантирилди. Рим тадбиркорлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва молиялаб туришда ўз даври учун йирик банк муассасалари фаолият юритди.

Аммо қадимги давр мутафаккирларининг ижтимоий қарашларида интеллектуал элита фаолияти тадбиркорлик билан қиёслама таҳлилида сўнггисига нисбатан бирмунча негатив қарашлар шаклланган. Фикримизча, бундай муносабатни қуйидаги икки омил билан изоҳлаш мумкин:

Биринчидан, антик даврда жамиятнинг юқори табақаси саналган нуфузли озов инсонларнинг савдо-сотиқ ва ҳунармандчилик билан шуғулланиши қораланган. Бу асосан, мутъе қатлам вакилларининг кун кўриш усули саналган. Шу сабабли, ўз даврида тадбиркорликнинг оммалашган шакли савдогарлик ва ҳунармандчиликка фаолият тури сифатида паст назар билан қараш одатий бўлган.

Иккинчидан, тадбиркорлик пайдо бўлган дастлабки даврлардан у ёки бу манфаатли эҳтиёжларни қондириш, соф даромад топишга қаратилган фаолият тури сифатида оммалашиб борди. Тарихий даврларда тадбиркорликнинг яна бир шакли судхўрлик боис жамоатчиликда бундай тадбиркорларга нисбатан ишончсизлик туйғуси шаклланди.

Ўрта асрларда меҳнат тақсимотининг ривожланиб бориши, мулкий тенгсизлик, табақаланишнинг кучайиши муносабати билан тадбиркорлик соф даромад манбаига эга бўлишда алоҳида фаолият тури сифатида яққол кўриниш касб этиб борди. А.Гаркавец кўрсатишича, бу борада бизга аниқ маълумотларни берувчи илк манбалардан бири Марко Полонинг ўз сўзлари билан ёзилган “Дунёнинг турфа хиллиги ҳақида китоб”и бўлиб, унда келтирилишича саёҳатчининг “кредитлаб турувчи ҳомийси” бўлган. Бу бадавлат тадбиркор инсон саёҳатчининг сафар харажатлари ва моддий таъминотини қоплаб турган. Ўз ўрнида, Марко Поло саёҳатлари ва кашфиётларидан орттирган даромадини ўша тадбиркор-кредитловчи ҳомийси билан тенг тақсимлаган.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ўрта асрларда тадбиркорлик соҳалари антик даврга нисбатан янада кенгайди. Хусусан, бу даврда йирик қурилиш ва ишлаб чиқариш соҳаси тадбиркорларнинг катта даромад манбаига айланди. Улар бу маънода нафақат тадбиркорлик, балки менежерлик вазифасини ҳам ўтаганлар. Чикаго мактаби вакили Б.Хозелицнинг кўрсатишича, ўрта асрда руҳоний шахс том маънодаги тадбиркор бўлиб, улар катта қўламли архитектура қурилиш ишларини амалга оширган, қасрлар, фортлар ва бошқа ижтимоий аҳамиятли иншоотларни қурдирган.

Ўрта аср шаҳарларида икки хил турдаги тадбиркорлар шаклланди. Биринчи турдаги тадбиркорлар майда капитал эгалари бўлди. Булар кўча савдогарлар, кичик раста эгалари, кўча сотувчилари бўлиб, улар маҳаллий бозорларда фаолият юритган. Ушбу тадбиркорлар мустақил ҳунармандларнинг гильдиялари ва цехлари аъзолари эди. Тадбиркорликни қўллаб-қувватлашда ўз ўзидан ташкилланиб ишловчи гильдиялар ва бирлашмалар янги тадбиркорлик корхоналарини ташкил қилишда кўмаклашган.

Кичик тадбиркорлар ўз хўжалигини якка ҳолда мустақил юритган бўлсалар, савдогарлар эса уч турдаги келишув асосида бирлашиб фаолият юритган. Биринчи турга мувофиқ тадбиркорнинг яқин ҳамкорларидан бири тадбиркорлик объектига (корхона) шахсан пул тикади ва фойданинг $\frac{3}{4}$ қисмига даъвогарлик қилади. Бунда тадбиркор ташаббускорлик кўрсатиб, корхона фаолиятини ишга тушириб олади ва фойданинг $\frac{1}{4}$ қисмига эгалик қилади.

Иккинчи тур келишувга мувофиқ, шериклардан биттаси капиталнинг катта қисмини тикади. Иккинчиси эса етишмаётган маблағни қоплайди. Бундай келишувга мувофиқ олинган соф даромад уларнинг ўртасида тенг тақсимланади.

Келишувнинг учинчи турида шерикларнинг барчаси тенг миқдорда капитал киритади ва фаоллик кўрсатади. Ушбу келишув тури аксарият оилавий тадбиркорликка хос бўлиб, шу тариқа улар сезиларли миқдорда даромад тўлашга муваффақ бўлади.

Тадбиркорлик фаолияти назарий асосларининг шаклланиши ижтимоий-иқтисодий билим шаклланган ва дунёни фалсафий англаш таъсирида кечди. Кейинчалик мумтоз фалсафий онтологиянинг иқтисодий йўналиши негизида пайдо бўлган “меҳнат-капитал-мулк” учлиги жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг бош йўналишларини шакллантирди.

XVIII асрдан рискни амалга ошириш имкониятига эга шахслар сифатида тадбиркорлик фаолияти диққат марказида бўлди ва илмий тадқиқотларнинг янги йўналишига асос солинди. Ушбу йўналиш тадбиркорликнинг илмий тавсифланишида биринчи тизимлаштирилган ёндашув сифатида тадбиркорлик ҳақидаги назарий ва концептуал тасаввурларнинг йиғиндисидан ҳосил бўлди. Тадбиркорликнинг илмий ўрганилишида ушбу йўналишнинг танилган вакилларида бири Ричард Кантильон (1680–1734) фаолият тури сифатида таваккалчилик ва мавҳум вазиятларда амалга оширилиши ҳақидаги ғояларни илгари сурди. У илк иқтисодчи олим сифатида тадбиркорликка илмий ёндашувларини “Савдонинг табиати ҳақида умумий қарашлар” эссесига амалга оширди ва илмий истеъмолга “тадбиркор” (фр. *entrepreneur* – “воситачи”) атамасини киритди. Ушбу асарда муаллиф тадбиркорнинг жамият ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ролини кўрсатиб, айнан тадбиркор ташаббуси ва меҳнати эвазига жамиятда ишлаб чиқариш ва айирбошлаш содир бўлишини илмий асослади. Унинг фикрига кўра, тадбиркор фаолиятининг таянч хусусияти риск саналади. Бировнинг маҳсулотини ўрнатилган ва барчага маълум нархда сотиб олиб, уни қимматроқ сотиш истаги тадбиркорга хос бўлган энг катта риск саналади. Риск, ўз ўрнида, мавҳум бозор шароитига қарши курашиш мақсадида тадбиркорни турли “тадбир”ларни қўллашга ундайди.

Шотландиялик иқтисодчи олим Адам Смитнинг (1723–1790) “Халқлар бойлигининг табиати ва сабаблари ҳақида тадқиқотлар” асарида тадбиркорни, авваламбор, капитал эгаси сифатида тавсифлайди. Мос равишда *businessman* (инг.

ишбилармон, тадбиркор) атамаси илк бор Англияда шаклланган янги мулкдорларга нисбатан қўлланилиб бошланди. А. Смит бизнесни таърифлар экан, унингча, тадбиркор соф фойда олиш учун муайян тижорат ғоясини амалга ошириш мақсадини кўзловчи таваккалчи-мулкдор инсон сифатида гавдаланади. Аммо тадбиркор ўзининг шахсий меҳнати билан иш жараёнида бевосита иштирок этади. Ўз манфаатлари йўлида ғояларини амалга ошириб борар экан, тадбиркор иқтисодий рискка дуч келади. Бу риск аксарият ҳолатларда даромад олиш истаги билан шартланади.

А. Смит бу борадаги тадқиқотларини давом эттириб, 1967-йилда тадбиркорликнинг икки тури, яъни “тадбиркор-хунарманд” ва “тадбиркор-оппозициячи”га ажратиб олади. Уларнинг таълим даражаси ва тажрибаси бирини иккинчисидан ажратиб турувчи жиҳатларини ифодалайди. Хусусан, тадбиркор-хунарманд ўрта техник маълумот асосида шакллантирилса, иккинчи турдаги тадбиркорлик таълим, менежментда тўпланган бой тажриба ва инновацияларга таянади. А.Смит “бозорнинг кўзга кўринмас панжалари” деб номлаган тамойилига мувофиқ иқтисодиёт ўз ички қонуниятларига бўйсунди, деб ҳисоблайди. Ушбу қонуниятларнинг марказида, авваламбор, инсоннинг моддий манфаатлари ётади. Моддий манфаат йўлида кишилараро муносабатларнинг тартибланганлиги асосида бошқа инсонлар манфаатлари ҳисобга олинган ҳолда эришиш мумкин.

Француз иқтисодчиси Жан-Батист Сей (1767–1832) ўз илмий изланишларида сиёсий-иқтисод нуқтаи назаридан тадбиркорликни бозорнинг ўзгарувчан шарт-шароитига тезда мослашувчан соҳа сифатида унинг ички захираларидан самарали фойдаланиш тартибини ўрганди. Ж.Сей тўқимачилик фабрикаси хўжайини, тадбиркор-амалиётчи сифатида мулкдорларга синфига мансуб бўлиб, тадбиркорлик борасидаги илмий қарашларини ўзининг “Сиёсий иқтисод трактати” асарида келтиради. Ж. Сей “мулк-меҳнат-капитал” учлигини жамият бойлигининг асосий манбаси, деб билади. Сиёсий иқтисодда эса тадбиркор иқтисодиётнинг марказий субъекти саналади. Тадбиркор жамиятда бойликнинг тўпланиши ва тақсимланишида фаол иштирок этади.

Тадбиркорликни риск ва бозор ноаниқлиги кесимида ўрганган Чикаго мактабининг иқтисодий назариётчиси Френк Хейнеман Найт (1885-1972) эди. Тадбиркорликда рақобат, даромад ва риск тушунчаларининг тавсифи унинг «Риск, ноаниқлик ва даромад» китобида келтирилган. Ф. Найт тадбиркорликда рискнинг икки шаклини кўрсатади: олдиндан башоратлаш мумкин бўлган риск ва тасодикий, кутилмаган рисклар.

Нобель мукофоти совриндори, америкалик иқтисодчи Рональд Коуз (1910–2013) бозорда тадбиркорлик фирмаларининг шаклланиши ва уларнинг функциялари ҳақидаги тадқиқотларини ўзининг “Фирманинг табиати” асарида ифодалади. Унинг нуқтаи назарига кўра, бозор субъектлари ўртасидаги ўзаро алоқа динамикаси харажатларнинг ошиб кетиш эҳтимоли билан боғлиқ. Тадбиркорнинг ички ва ташқи муҳит билан ўзаро алоқаси ҳамкорларни қидириш, маҳсулотни илгари суриш, бозорнинг бошқа субъектлари билан рақобатбардошлик, турли шартномаларни имзолаш, янги хомашё бозорларини ўзлаштириш кабилардир. Буларнинг барчаси латент (яширин) сарф-харажатларни талаб этади. Буларни Р. Коуз “трансакцион харажатлар” деб атайди. Фирмани ташкил этишдан кўзланган мақсад бу каби харажатларни сезиларли равишда камайтиришдан иборат. Фирмалар бундай вазиятда тадбиркорнинг ташқи ва ички муҳит билан муносабатларини тартибловчи воситачи ролини ўтайди.

Тадбиркорлик фаолиятини тизимли ўрганишда иккинчи ёндашув тадбиркорлик инновацион фаолият тури эканлиги ғояларини бирлаштирди. Тадбиркорлик назарияси тараққиётига катта ҳисса қўшган австрия-америкалик иқтисодчи, социолог Йозеф Шумпетер (1883–1950) ушбу йўналишнинг ғоявий асосларини яратди. У ўзининг 1912-йилда нашр этилган “Иқтисодий тараққиёт назарияси” асарида тадбиркорликни ижтимоий-иқтисодий ҳодиса сифатида таърифлади. Ушбу асарда муаллиф: “Тадбиркор бўлиш – бошқалар қила олмайдиган ишни қилиш орқали кўпчиликдан ажралиб тура олишдир”, – дейди. Демак, тадбиркор ишлаб чиқариш омилларидан фойдаланишнинг янгича комбинацияларини амалга оширадиган ва бу билан иқтисодий тараққиётга ҳисса қўшувчи шахсдир. Олим тадбиркорлик фаолияти нафақат моддий манфаат кўриш, балки, авваламбор, янги комбинациялар, ташкилий-хўжалик инновацияларини жорий қилишда эканлигини ифодалайди. Й. Шумпетер таърифига биноан, тадбиркор – бу “новатор”, “ижодкор инсон”. У ўзининг уддабуронлиги билан ташкилий-бошқарув ишларини амалга оширади ва бунда иждоқорлик қобилиятини намоён этади. Й.Шумпетер тадбиркорлик фаолиятини иқтисодий тараққиётни ҳаракатга келтирувчи куч, деб атайди. Унинг фикрича, «Тадбиркорлик – бу хўжалик субъекти бўлиб унинг асосий функцияси ишлаб чиқариш жараёнида янги комбинацияларни амалга ошириш, турли хил инновацияларни ҳаётга татбиқ этиш орқали муомалага киришишдир». Бизнингча, тадбиркорнинг новатор, иждоқор субъект сифатида тавсифланиши уларнинг эҳтиёж ва фаолият мотивларини алоҳида ўрганиш заруратини кўрсатади. Зеро, улар тадбиркор шахсига хос бўлган сифатлар ва иродавий хусусиятларини белгилаб беради. Хусусан, доимий фаоллик ва интеллектуал салоҳият, машаққатларни ёлғиз енга олиш, қаршиликларга муносиб жавоб бериш, ўз нуфузи орқали таъсир кучига эга бўлиш ва интуиция тадбиркорнинг муваффақиятини таъминловчи шахсий сифатлар қаторидан ўрин олади.

М. Балашевич Й. Шумпетернинг тадбиркор шахси ҳақидаги фикрларини тавсифлар экан, олим тадбиркорни истеъмол бозорида ҳали номаълум янги товарларни ишлаб чиқариш, мавжуд товарлар талабчанлигини сақлаб туриш, янги товарлар, хомашёларни ўзлаштириш, тармоқни такомиллаштириш функцияларини бир пайтнинг ўзида тенг олиб бориши ва бунда янги комбинацияларни қўллаш оладиган иждоқор ва уддабурон шахс сифатида кўрганлигини таъкидлаб ўтади. Б. Кузик ва Ю. Яковецлар тадбиркорлик фаолиятини, авваламбор, инновацион фаолият эканлиги ҳақида Й.Шумпетер фикрларидан илҳомланиб, тадбиркор фаолият юритадиган рақобат муҳити инновацияларга турткиловчи қулай муҳит саналади, деб ҳисоблайди. Бунга мослаша олмаган тадбиркор нафақат даромад олиш имкониятини йўққа чиқариб қолмасдан, ҳатто, тадбиркор сифатида ўз мақомидан ажралади ва унинг иши барбод бўлади. Зеро, Й.Шумпетер таърифига кўра, тадбиркорда нафақат моддий манфаат, балки тадбиркор шахсини рўёбга чиқариш ва шахсий ижодий эркинликка эришиш истаги ётади. Демак, тадбиркор томонидан амалга оширилаётган инновация буткул янгилик яратиш эвазига амалга оширилиши билан чекланмайди. Бу аллақачон ишлаб чиқилган технологиялар ва мавжуд тажрибаларни такомиллаштириб қўллашда намоён бўлиши мумкин.

Ушбу йўналишда фаолият юритган олимлардан бири менежмент назарияси асосчиси америкалик олим Питер Фердинанд Друкер бўлиб (1909–2005), унинг илмий қарашларининг шаклланишига Й. Шумпетер ва Ж.Сей ғоялари таъсир

кўрсатди. П. Друкер фикрига кўра, тадбиркорнинг муҳим вазифаларидан бири ижодкорлик бўлиб, бу ишлаб чиқариш омиллари комбинациясида намоён бўлади. Тадбиркорнинг ижодкорлик қобилияти мавжуд имкониятлардан даромад топиш йўлида максимал фойдаланишда намоён бўлади. Бу маънода, тадбиркорлик нафақат иқтисод соҳаси билан чекланмайди, балки жамиятнинг ижтимоий соҳаси турли йўналишларида намоён бўлади. Тадбиркор инновацион тафаккур соҳиби бўлсагина, унинг фаолиятида самарадорлик яққол кўзга ташланади. П. Друкернинг фикрига кўра, фаолият самарадорлиги тадбиркор билими ва компетенцияси йиғиндисидан ҳосил бўлади. Шу бои, омадсизлик замирида аслида тадбиркорнинг новацияларга лоқайдлиги ётади.

Тадбиркорлик фаолиятининг илмий ўрганилишида шаклланган учинчи ёндашув ўз хусусиятларига кўра тадбиркор шахсида диққатни жамлайди. Бунда вазиятнинг ўзгаришига тез таъсирланиш, қарорлар қабул қилишда мустақиллик, бошқарув қобилиятининг ривожланиши муҳим рол ўйнайди. Ушбу йўналишнинг ёрқин намояндаларидан Людвиг фон Мизес фикрига кўра, тадбиркор фаолиятининг асоси янги технологик усулларни қўллаш эмас, уларнинг ичида нисбатан самарадорларини танлаб олиб, уларни истеъмолчиларга таклиф этишдан иборат. Фридрих Хайек эса тадбиркорликда муваффақият шахсий эркинлик омили билан чамбарчас боғлиқ дейди. Бу эркинлик кишига ўз иқтидори, билим ва қўлидаги ахборотдан оқилона фойдаланиш имконини беради. Тадбиркор бозор шароитидан келиб чиқиб, ушбу имкониятларни қўллайди ва ўзи хоҳлаган натижага эришади.

Гуманистик назариётчилар А. Маслоу, Р. Май, К. Рожерс ҳар бир одамда шахсан камолотга эришиш ва алоҳида қобилият соҳиби эканлигини кўрсатишга мойиллик борлигини кўрсатиб беради. Ўз-ўзини англаш, демак, ўз устида ишлаб, шахсий сифатлари ва қобилиятини рўёбга чиқариш инсоннинг бош эҳтиёжларидан бири саналади. К. Роджерс тавсифлаганидек: “Ўзини намоён қиладиган одамлар ҳеч қандай истисносиз бирон-бир бизнес билан шуғулланишади ... Улар ўз бизнесига содиқ ва буни ўзига хос муносиб касб сифатида қадрлайди”. Демак, ўз-ўзини намоён қилиш асосий масалаларда мустақил фикрга эга бўлган шахснинг кучли томонларига таянишни ўз ичига олади. Бу ўз потенциалини рўёбга чиқариш жараёни ҳисобланади.

Тўртинчи ёндашув тадбиркорлик фаолиятини бошқариш хусусиятларини илмий ўрганишдан иборат бўлди. Ҳар қандай корхона фаолияти инсон омили билан боғлиқ экан, ўз-ўзидан уни бошқариш муаммоси келиб чиқади. Инсон ресурсларини бошқариш эса персонал меҳнатидан самарали фойдаланиш орқали максимал иқтисодий фойда кўриш мақсадига йўналтирилган. Фаолиятнинг бу тури, албатта, эркин фаолият муҳитини талаб этади. Яъни корхона бўлинмалари фаолият эркинлигини қўлга киритади ва ўз ғояларини рўёбга чиқаради.

Бизнингча, бу инсон ресурсларининг қийматини аниқ белгилаб олишни шартлайди. Бунда нафақат ходимлар сони, балки уларнинг малака кўрсаткичлари баҳоланади. Кишиларни бошқариш мураккаб процедура бўлганлиги учун инсон ресурслари тизим сифатида олинади. Бу тизим бирмунча мураккаб бўлиб, тадбиркорликнинг ретроспектив кўрсаткичларни ўрганиш ва янгича тенденцияларни ўрнатиш орқали фаолият истиқболи прогнозланади ва кадрларни бошқариш тизимида чуқур ўйланган иқтисодий самарадор сиёсат юритиш орқали корхона даромади оширилади.

Ушбу таърифлардан келиб чиқиб, тадбиркорлик ва кичик бизнеснинг яна бир муҳим функциясини алоҳида кўрсатиш мумкин. Бу ҳам бўлса, “инсон ресурсларини бошқариш” бўлиб, И.Макарованинг “Инсон ресурсларини бошқариш: HR (HR – Human Resources Management) – менежмент бўйича беш сабоқ” китобида ушбу атамага қуйидагича таъриф берилган: “Инсон ресурсларини бошқариш бу ташкилотнинг қимматбаҳо активларини бошқаришда стратегик ва яхлит ёндашув бўлиб, фирманинг мақсадларига эришишда хизмат қилади”. Демак, тадбиркор ёки бизнес субъектининг иқтисодий мақсадларига эришиш йўлида амалга оширадиган энг муҳим вазифаси тўғридан-тўғри бошқариш функциясига бориб тақалади. Зеро, инсон ресурслари “меҳнат фаолиятида иштирок этиш учун жисмоний ва руҳий лаёқатга эга иқтисодий фаол аҳоли қатлами”дан ҳосил бўлади. Тадбиркорлик ва кичик бизнесда стратегияни бегилаб олиш ва самарадорликни таъминлашда персонални ўқитиш, ривожлантириш, маҳсулдорликни кўтариш, кадрлар қўнимсизлигини қисқартиришдан иборат.

Кичик бизнес ижодий ва аниқ мақсадга интилувчи кишилар учун ўз иқтидори ва тажрибасини, инновацион ғояларини тўлиқ рўёбга чиқариш учун имкониятлар соҳасидир. Тарихдан маълумки, айнан кичик бизнес соҳасида вужудга келган инновацион ғоялар бугунги кунда дунёга машхур йирик “McDonalds”, “Apple”, “Ford” каби компанияларнинг яратилишига сабаб бўлди.

Жаҳон тажрибасининг кўрсатишича, айнан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик янги иш ўринларини яратади. Йирик корхоналар учун айрим зарурий ва бутловчи маҳсулотларни ишлаб чиқаришда, янги товар ва хизматлар турларини оширишда, товарлар ишлаб чиқариш харажатларини камайтиришда, рақобатбардош ва экспортга мўлжалланган маҳсулотларни ишлаб чиқариш ҳажмини оширишдаги роли ошиб бормоқда.

Биргина АҚШда сўнгги ўн йилликларда амалга оширилган инновацияларнинг 55%и айнан кичик бизнес соҳасида яратилди. Шу сабабли иқтисодчи олим Л. Гуров фикрича, кичик бизнес иқтисодий ўсиш суръатларини белгилайди, моддий, молиявий ва кадрлар ресурсларининг самарали тақсимланишига ёрдам беради, иш ўринларини вужудга келтиради, янги иш жойларини ташкил этишда йирик корхоналарга қараганда анча кам харажат талаб қилади.

Хитойда ишсизликнинг олдини олиш мақсадида ташкил этилган кичик бизнес корхоналари ҳозирги кунда ушбу мамалакат ишчи кучининг 75%ини қамраб олган катта ижтимоий-иқтисодий кучга айланиб улгурди. Кичик бизнес субъектларининг фаолияти юксак инновацион технологиялар асосида ташкил этилганлиги сабабли ҳам экспортга чиқарилаётган рақобатбардош маҳсулотларнинг асосий қисми айнан уларнинг ҳиссасига тўғри келмоқда.

Ушбу давлатларда иқтисодий ўсишнинг бош омили сифатида айнан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга доир инновацион сиёсатнинг амалга оширилаётганлиги сабаб бўлмоқда. Хусусан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасида фаолият юритувчи субъектларнинг фойда солиғидан озод этилганлиги, уларга кредит ва молиявий ёрдамларнинг имтиёзли тарзда амалга оширилаётганлигига илмий-техникавий потенциалдан фойда-ланиш орқали эришилди. Мазкур бандда илгари сурилган илмий фикрларни умумлаштириб, қуйидаги хулосларга келинди:

Биринчидан, тарихий тараққиётнинг турли даврларида тадбиркорлик фаолиятини юритиш, унинг маданий ва ахлоқий асослари эволюцион ривожланиб борди. Айниқса, қадимги шаҳарлар ва давлатлар тадбиркорлик фаолиятининг

ривожланишидан манфаатдор эди. Шу сабабли савдо-сотик, хунармандчилик қўллаб-қувватланган. Айнан савдогар ва хунармадларнинг фаолияти боис савдо-сотик марказлари, йирик йўллар кесишмасида жойлашган марказлашган шаҳарлар, денгиз, дарё бўйидаги давлатларнинг аксарияти турли даврларда гуллаб-яшнади. Шу сабабли тадбиркорлик фаолиятининг инсоният жамияти тараққиётида муҳим компонент сифатида босиб ўтилган йўлининг илмий-методологик таҳлили муҳим аҳамият касб этади.

Иккинчидан, меҳнат тақсимотининг мураккаблашиб бориши билан ўрта асрларда тадбиркорлик ва кичик бизнес классик мазмун касб этиб борди. Бу даврда тадбиркорлик ва кичик бизнес вакиллари ўртасидаги иқтисодий муносабатлар шартнома асосида тартибланиб бошланди.

Учинчидан, XVIII аср охири XIX аср бошларида уй хўжалигини моҳирона бошқариш санъати сифатида ишлаб чиқариш ва бойликлар тақсимоли иқтисодий тизимдаги табиий мувозанат тамойилига асосланиб ишлаб чиқилди. Бундаги асосий категория эса қиймат тушунчаси бўлди.

Тўртинчидан, тадбиркорлик ва кичик бизнеснинг фаолият тури сифатидаги ижтимоий-иқтисодий хусусиятлари ижтимоий-гуманитар фанлар вакиллари томонидан тизимли тарзда илмий ўрганилиб борилди. Тадбиркорлик фаолиятини ўрганишда бир-биридан фарқланувчи ва бир-бири билан узвий боғлиқликдаги тўрт асосий ёндашув шаклланди.

Бешинчидан, замонавий жамиятларда ҳақиқий инновацион тадбиркорлик асоси сифатида илмий билим, технологиялар олиниб, уларни қўллаш соҳаси иқтисод, ижтимоий фанлар ва бошқарув бўлди. Агарда илмий-технологик ютуқлар тадбиркорлик амалиётида самарали қўлланилса, унда тадбиркорлик фаолияти ижтимоий ҳаётнинг барча даражаларида таъсирчан кучга эга бўлиши ҳақидаги яхлит фикрларни шакллантирди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Книга 1. Глава 1. – Москва: Эксмо, 2016.
2. Абрамов А.П., Боев Е.И., Каменский Е.Г. Социология управления. – Москва: Директ-медиа, 2014. – С. 30.
3. История Древнего Востока. / Под ред. В.И. Кузищина. – Москва: Высшая школа, 2002. – С. 167–190.
4. Гомер. Илиада. Одиссея. – Москва: Художественная литература, 1967.
5. Базилевич К.Д. История экономических учений. – Киев: Знання, 2006. – Т. 1. – С. 6–68.
6. Аристотель. Политика. Сочинения. В 4 т. Т. 4. – Москва: Мысль, 1983. – С. 38–52.
7. Платон. Государство / Соч. В 3 т. – Москва: Мысль, 1971.
8. Гаркавец А.Н. Марко Поло по прозвищу Миллион и его “Книга о разнообразии мира”. / Золотоордынское образование. 2017. Т.5. №3. – С. 522–565.
9. Хозелиц Б. Объем и история теорий экономического роста. / Revista de Economia Politica. Т.5. №1.
10. Кантильон Р. Эссе о природе торговли в общем плане. – Москва: Мировая экономическая мысль, 2017.

11. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Кн 5. – Москва: Соцэкгиз, 1962. – С. 588.
12. Кислин Д.В. Основные подходы в исследовании феномена предпринимательства олади. // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2008. – № 6. – С. 209.
13. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – Москва: Эксмо, 2007. – С. 960.
14. Сея Ж.Б. Трактат по политической экономии. – Москва: Дело, 2000.
15. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль / пер. с англ. – Москва: Дело, 2003. – С. 360.
16. Коуз Р. Природа фирмы. // Теория фирмы. / Под ред. В.М. Гальперина. – СПб: Экономическая школа, 1995. – С. 11–32.
17. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – Москва: Прогресс, 1985. – С. 159.
18. Sherzodovich A.S. (2020). The role of online teaching and innovative methods. Science and education, 1(3), 524–528.
19. Umida K., Zarina R., & Shahram A. (2020). Characteristics, significance and role of motivation problems in foreign language learning. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 9(3), 61–65.